

Discussie

Terug naar oude partijen en aloude nieuwspatronen

*J. Kleinnijenhuis,
A.M.J. van Hoof,
D. Oegema, J.A. de Ridder
en A.E. van Elfrinkhof*

Prof.dr.J.Kleinnijenhuis, dr. A.M.J. van Hoof en dr. D. Oegema zijn verbonden aan de afdeling communicatiewetenschap van de Vrije Universiteit, dr. J.A. de Ridder aan de afdeling communicatiewetenschap van de Universiteit van Amsterdam. A.E. van Elfrinkhof studeert politicologie aan de Vrije Universiteit en coördineert het verkiezingscampagneonderzoek 2003.

De aardverschuiving van 2002 werd gevolgd door de hersteloperatie van 2003. In 2002 verloren de PvdA en de VVD dramatisch. De winnende partijen van 2002 boekten, vergeleken met de eraan voorafgaande verkiezingen van 1998, samen 46 zetels winst: een absoluut record. Tot de winnende partijen behoorden een centrumpartij, het CDA, een linkse partij, de SP, en twee rechtse partijen, de LPF en LN. De paarse regeringspartijen verloren dramatisch. Hielden de campagnestrategen van PvdA en VVD het in het paarse gloriejaar 2001 nog voor mogelijk dat Nederland zou afstevengoed op een tweepartijensysteem van PvdA en VVD, na de verkiezingen van 2002 was Nederland weer een vijfstromenland.

Bij de verkiezingen van 2003 behaalden de winnende partijen samen 24 winstzetels. Zij kwamen terecht bij het CDA als centrumpartij, bij de centrum-rechtse VVD en vooral bij de centrum-linkse PvdA. Nederland werd daardoor weer een driestromenland. Echter, anno 2003 heeft Nederland nog steeds meer kenmerken van een vijfpartijensysteem dan in 1998. Vergeleken met 1998 bedraagt het aantal winstzetels bij lange na geen $46+24=70$, maar slechts 27. De oude verhoudingen werden ten

dele in ere hersteld. Vergeleken met 1998 zijn in 2003 het CDA, de LPF en de SP nog steeds de winnaars ten koste van de centrum-linkse PvdA en vooral ten koste van de centrum-rechtse VVD.

Gemakshalve wordt de verklaring voor zulke grote electorale verschuivingen in een korte tijd meestal gezocht bij veranderende voorkeuren van kiezers. Inderdaad hebben kiezers anders gestemd. De verklaring kan ook worden gezocht bij veranderingen in wat partijen te bieden hebben aan de kiezers. Vooral partijen met nieuwe leiders boekten of een grote winst, zoals de LPF en het CDA in 2002 en de PvdA in 2003, of een groot verlies, zoals de PvdA in 2002 en de LPF in 2003. Partijen die geen nieuwe voordelen van hun beleid konden uitdragen, verloren. De VVD kon in 2002 het oude geloof in de markt niet presenteren als oplossing voor bijvoorbeeld de problemen rond de geprivatiseerde NS. De PvdA kon in 2002 het oude geloof in de overheid niet presenteren als oplossing voor bijvoorbeeld de wachtlijsten in de gezondheidszorg of de onvrede in het onderwijs. Het immigratiestandpunt van de LPF anno 2003, maar ook het aarzelen-de 'Nederland is vol' zoals uitgesproken door VVD-lijsttrekker Zalm, staken bleek af tegen de

kleurrijke standpunten van Pim Fortuyn uit 2002. Partijen, zowel nieuwe als oude, die wel nieuwe voordelen van hun beleid presenteerden, wonnen. Zo won Bos in 2003 vermoedelijk ook omdat hij nieuwe punten toevoegde aan de linkse agenda, zoals het tegengaan van de verhoging van de ziekenfondspremie voor de lagere inkomens.

De verklaring voor bijna wekelijks veranderde kiezersvoorkeuren kan ook worden gezocht bij verschuivingen in het politieke nieuws.

Methode

Om na te gaan of nieuws veranderingen in kiezersvoorkeuren sorteert, moeten veranderingen in de voorkeuren van afzonderlijke kijkers en lezers, zoals gemeten met behulp van herhaald opinieonderzoek, worden gerelateerd aan het nieuws op hun favoriete televisiezenders en in hun favoriete dagbladen. Het televisienieuws van NOS, RTL4 en sbs6 en het nieuws uit landelijke dagbladen wordt daarbij ontleed in zogenaamde kernbeweringen. Het nieuws over een verkiezingscampagne van enkele maanden resulteert, zelfs als van dagbladartikelen slechts de koppen en de *leads* ontleed worden, in vele tienduizenden kernbeweringen. Dankzij de aanwezigheid van Nederlandse opinieonderzoeksbureaus die hun gegevens ter beschikking stellen voor wetenschappelijk onderzoek – in het buitenland is dat ongekend – kunnen verschuivingen in de inhoud van deze kernbeweringen ook daadwerkelijk worden gerelateerd aan al dan niet verschuivende opvattingen van kiezers die gebruikmaken van een bepaald nieuwsaanbod. Zulk onderzoek wordt gepresenteerd in het boek *De puinhopen in het nieuws* over verschuivingen door toedoen van het nieuws in 2002 (Kleinnijenhuis e.a. 2003). De conclusies van dit onderzoek uit 2002 worden hieronder doorgetrokken naar de verkiezingen van 2003, omdat een vergelijkbare empirische analyse voor de verkiezingscampagne van 2003 thans nog niet voltooid is.

In de meeste nieuwsitems zijn verschillende soorten elementaire beweringen te vinden. We besteden aandacht aan drie soorten elementaire beweringen, die wij aanduiden als nieuwsbeweringen over *issues*, conflict georiënteerd nieuws (nieuws over *steun en kritiek* voor actoren) en 'horse race' nieuws (nieuws over *succes en falen*, bijvoorbeeld op grond van opiniepeilingen of van het

optreden in een Kamerdebat of lijsttrekkersdebat). Een typering van de verkiezingscampagne van 2003 in termen van deze drie nieuwssorten biedt een geschikt uitgangspunt om de winst- en verliesrekening van 2003 te begrijpen.

Nieuws over issues in 2003

Inhoudelijke thema's, issues, zijn voor kiezers van groot belang. Als het volgens het nieuws goed gaat met het land, zoals in 1998 met de werkgelegenheid, dan is dat in het voordeel van de regeringspartijen. In 2002 werd het nieuws over Fortuyn een hype. Hij alleen trok bijna een kwart van al het politieke nieuws over de lijsttrekkers naar zich toe. In maart presenteerde hij een boek over de puinhopen van acht jaar paars. Nog meer dan daarvoor ging het in het nieuws daarna over wat er allemaal mis was met de wachtlijsten, het onderwijs, de integratie van minderheden, enzovoorts. De media namen Fortuyns definitie van de puinhopen van paars gretig over. De paarse partijen lieten de verdediging van het beleid aan elkaar over. Dit issuenieuws was aantoonbaar in het voordeel van het CDA en de LPF als oppositiepartijen en in het nadeel van de regeringspartijen VVD en PvdA, vooral bij kiezers met veel politieke kennis. Na 87 dagen met grote media-aandacht voor het gedoe van de LPF-ministers, trok VVD-leider Zalm, belaagd door cameraploegen, de stekker uit het kabinet-Balkenende. Hoewel het in het najaar van 2002 de goede kant opging met de wachtlijsten, de files, de vertragingen en de toestroom van asielzoekers, claimden de regeringspartijen dit niet als succes. Misschien waren ze bang dat de kiezers zouden denken dat ze trots waren op wat Balkenende zelf in het slotdebat voor de verkiezingen een 'schaamteloze vertoning' noemde, of bang dat de PvdA zou claimen het beleid in gang gezet te hebben, of bang dat de LPF zou claimen dat het toch de 'geest van Pim' was. Hoe dit ook zij, aannemelijk is dat een en ander vooral in het nadeel van de regeringspartijen LPF en VVD was en iets minder in het voordeel van de partij van de minister-president die graag verder wilde.

Welke issues op de voorgrond komen, is voor kiezers ook van groot belang. Volgens het *issue ownership* model spelen reputaties ten aanzien van specifieke thema's een doorslaggevende rol. Zo hebben liberale partijen in het algemeen een goede

reputatie als het gaat over belastingen en sociaal-democratische partijen als het gaat om sociale zekerheid (Budge en Farlie 1983; Petrocik 1996). Door zulke reputaties zijn liberalen die belastingverlaging beloven bijvoorbeeld geloofwaardiger dan sociaal-democraten die hetzelfde beloven. Nieuwkomers, zoals Fortuyn in 2002, kunnen soms in één klap een goede reputatie vestigen door oplossingen te presenteren voor nog onopgeloste problemen.

Partijen moeten dus met hun eigen thema's in het nieuws komen, met thema's waarop ze een sterke reputatie hebben. In 2002 was het in het nadeel van de PvdA dat ze eigenlijk met standpunten over de sociale zekerheid niet tot het nieuws wisten door te dringen. Uitzonderingen waren de voor de PvdA overigens niet gunstig verlopende schermutselingen met vvd-staatssecretaris Hoogervorst over de wens de instroom tot de WAO te beperken, en de discussie over de WAO-uitkering voor kankerpatiënten naar aanleiding van gevoelloos lijkende uitspraken van Pim Fortuyn daarover in een vraaggesprek met Felix Rottenberg. Het was in het voordeel van Pim Fortuyn dat ook in de media het minderhedenvraagstuk volop aandacht kreeg. Door de economische tegenwind kwamen in het najaar sociaal-economische thema's weer meer in het nieuws. PvdA-lijsttrekker Bos slaagde erin door midden op de puinhopen van paars te gaan staan de paarse pijnpunten, zoals de wachtlijsten, te overstemmen met linkse aandachtspunten, zoals het tegengaan van de stijging van de ziekenfondspremies. Aannemelijk is dat dit in het voordeel uitpakte van de linkse oppositiepartijen, de SP en de PvdA. De terugkeer van de oude sociaal-economische thema's is echter ook gunstig voor de VVD, die de oude socialistenvrees kan uitbuiten, en voor het CDA dat dan kan wedijveren met de VVD over het meest degelijke financieel-economische beleid en met de PvdA over het sociale gezicht. Zolang sociaal-economische thema's centraal staan, tendeert Nederland naar een driestromenland.

Nieuws over steun en kritiek, conflict en coöperatie in 2003

Partijen waarvan de interne conflicten het nieuws beheersen, mogen niet rekenen op de kiezersgunst. Voor de verkiezingen van 2002 kampte de VVD met het 'Jip en Janneke'-syndroom, en de PvdA

met de conflicten tussen Van Gijssel en Melkert over de bouwfraude, tussen Kok en Pronk over Srebrenica, tussen Koole en Melkert over 'van het scherm af spetteren', tussen Melkert en Timmermans over de jsf, enzovoorts. Dat was in het nadeel van de VVD en de PvdA. In het najaar van 2002 werd het nieuws beheerst door conflicten binnen de LPF tussen de intussen al weer bijna vergeten hoofdpersonen Wijnschenk, de Jong, Bomhoff en Heinsbroek. Dat dit in het nadeel van de LPF uitwerkte, zal wel niemand betwijfelen.

Partijen die kritiek krijgen van andere partijen, krijgen de kans zich te profileren. Juist door dit nieuws kunnen kiezers het idee krijgen dat er partij gekozen moet worden, omdat er iets op het spel staat. In de verkiezingscampagne 2002 lieten de paarse partijen zich provoceren door Pim Fortuyn. Midden in de campagne stapten ze af van hun voornemen Fortuyn – overigens ook de andere kleine partijen – zoveel mogelijk te negeren. Na zijn uitspraken over de islam in de Volkskrant van 9 februari 2002 werd de tegenstelling tussen Fortuyn en de gevestigde paarse partijen, afgaande op het nieuws, de belangrijkste politieke tegenstelling van Nederland. Voor veel apathische kiezers werd toen weer duidelijk dat er bij verkiezingen wel degelijk iets op het spel stond. Dat was aantoonbaar in het voordeel van de LPF – en van het CDA dat vergelijkbare, maar minder rabiaat geformuleerde standpunten innam als de LPF. Zo kon bijvoorbeeld in de Verenigde Staten, Bill Clinton ondanks de Monicagate-schandaal ongedeerd blijven. Zijn Republikeinse tegenstanders maakten de fout er een scherpe partijpolitieke tegenstelling van te maken, waardoor Democratische kiezers toch de kant van Clinton kozen, ook al vonden zij het gedrag van Clinton misschien laakbaar op morele gronden (Shah e.a. 2002).

In de verkiezingscampagne van 2003 streed het CDA met de VVD om de gunsten van de LPF-kiezers door voortzetting van het mede door de LPF onder tekende regeringsbeleid te beloven. Omdat CDA en VVD nalieten elkaar te bestrijden, maar met opzienbarende uitspraken ten strijde trokken tegen de PvdA van Bos (niet solide, leugenaar, geen premierskandidaat), kreeg de PvdA allerlei kansen op profilering in de schoot geworpen. Die kansen heeft de PvdA ook benut, bijvoorbeeld door de spanning op te voeren voorafgaande aan de presentatie

van Cohen als premierskandidaat. Aannemelijk is dat dit in het voordeel van de PvdA heeft gewerkt. Zou het CDA opengelaten hebben met welke partij het wilde regeren, dan was het verschil in zetels tussen PvdA en VVD nu vermoedelijk veel minder groot geweest. Het CDA zou dan wellicht niet de grootste partij zijn geworden. Toen na het tweede lijsttrekkersdebat (het 2 Vandaag debat op de EUR) de koppen van de ochtendkranten meenden te weten dat Balkenende een opening gemaakt had naar Bos, haastte het CDA zich dan ook om nog in het avondnieuws van dezelfde dag uitgezonden te krijgen dat het CDA voortzetting van de coalitie met de VVD nastreefde.

Wedstrijdnieuws, nieuws over succes en falen

Politici die afgaande op het nieuws successen boeken, krijgen van zwevende kiezers vaak het voordeel van de twijfel. Fortuyn profiteerde in 2002 maximaal van dit zogenaamde *bandwagon*-effect. Bij het noemen van zijn naam werd vaak gememoireerd dat hij steeg in de peilingen, dat hij zeventien zetels gewonnen had in Rotterdam, of dat hij minister-president zou kunnen worden. Een neerwaarts *bandwagon*-effect manifesteerde zich bijvoorbeeld in 1994 bij het CDA, dat in de media al maanden voor de verkiezingen als de gedoodverfde verliezer te boek stond. Het tegenovergestelde effect, het zogenaamde *underdog*-effect, speelt ook aantoonbaar een rol, maar slechts voor een gering aantal goed geïnformeerde kiezers met een latente sympathie voor de verliezende partij. Blijkens het Nationale KiezersOnderzoek 1994 was voor enkele verse CDA-stemmers een motief om CDA te stemmen dat CDA-lijsttrekker Brinkman in de media onterecht van alles de schuld kreeg. Daarbij ging het steeds om kiezers met een christelijke afkomst.

Nieuws dat een politicus succesvol is, kan gebaseerd worden op peilingen, op debatten, maar ook op aansprekende beleidsresultaten. In 2002 toonden de media een overweldigende aandacht voor de successen van Pim Fortuyn in de peilingen, bij de Gemeenteraadsverkiezingen van 2002 en bij het debat na afloop daarvan. De regeringspartijen lieten na of slaagden er niet in hun beleidssuccessen als paarse zegeningen in het nieuws te etaleren. Dat was aantoonbaar in het voordeel van de LPF, vooral bij kiezers met weinig politieke kennis die

ook het nieuws niet dagelijks volgen. Toen hem na het verloren debat aan de EUR, waarin hij even geen weerwoord had op Rosenmöller, een aantal weken minder successen werden toegeschreven, ging het ook in de erop volgende peilingen slechter met de LPF. In 2003 kwam de PvdA vanaf een historisch dieptepunt na een overtuigende presentatie in het RTL-lijsttrekkersdebat van 3 januari al snel in de peilingen op winst te staan, waarna tot aan de verkiezingen in de media Bos bij voortduring als een succes werd afgeschilderd. De zegeningen van de 87 dagen kregen in het nieuws alleen besmukte aandacht. Aannemelijk is dat dit in het voordeel van de PvdA werkte.

Zoals Fortuyn in 2002 omgeven was met een winnaarsaureool, zo gold dit in 2003 voor Bos. Het RTL-lijsttrekkersdebat van 3 januari was daarbij doorslaggevend. Het was een debat waarin de vier lijsttrekkers Balkenende, Bos, Marijnissen en Zalm elkaar weinig ruimte lieten om zich inhoudelijk te profileren. Hoe konden kijkers, waaronder alle Haagse journalisten, dan zo zeker weten dat Bos de winnaar was? Gewezen kan worden op de rol van de bepaald niet onpartijdige commentatoren, zoals de voormalige LPF-minister Heinsbroek die nog een appeltje met VVD-lijsttrekker Zalm te schillen had, en de Volkskrant-redacteur Jan Tromp, die na en zelfs al vóór het debat aan de kijkers mochten uitleggen hoe de beelden zouden moeten worden geïnterpreteerd. In de tweede plaats kan gewezen worden op de overtuigingskracht van de politici. VVD-lijsttrekker Zalm keek zichtbaar bedremmeld toen hij moest zeggen dat volgens hem Nederland vol was en zichtbaar gelukkiger toen hij ter compensatie mocht uitleggen dat hij het standpunt van de PvdA over integratie deelde. De vele zwevende LPF-kiezers zijn door dit debat Zalm niet als hun man gaan zien. In de derde plaats kan worden gelet op de eerbied die journalisten tonen voor politici. Zalm probeerde door te praten tegen de kijkers, terwijl de gespreksleider bij het debat, Frits Wester, al via een interruptie aan de kijkers had uitgelegd dat Zalm iets zei wat iedereen allang wist. Bos wist de hinderlijke interrupties te beëindigen, door één keer expliciet te citeren wat de gespreksleider zelf gezegd had. Kortom, Bos weet beter met journalisten om te gaan. Opmerkelijk mag ook heten dat de vervolgedebatten geen aanleiding gaven om het na het eerste debat door Bos opge-

bouwde winnaarsimago aan te tasten. In het 2 Vandaag-EUR-lijsttrekkersdebat was CDA-lijsttrekker Balkenende in het rechtstreekse debat met Bos zeker niet de mindere ('wel sociaal niet solide'), maar de koppen van de ochtendkranten kozen toen niet 'succes en falen' maar 'conflict en coöperatie' als invalshoek: Balkenende zou een opening naar Bos gemaakt hebben.

Gelijkenissen tussen de campagnes van 2002 en 2003

Hoewel Fortuyn en Bos, de grote winnaars van 2002 en 2003, totaal verschillende persoonlijkheden zijn met totaal verschillende partijen en totaal

verschillende standpunten, is de parallelie in het nieuws over hen opmerkelijk. Beiden slaagden erin de issue-agenda te beïnvloeden en issues vanuit een eigen invalshoek te belichten. Beiden slaagden erin het te laten voorkomen alsof het een strijd was van alle anderen tegen hen. Beiden werden in het nieuws bij voorbaat als winnaars afgeschilderd. Beiden moesten ook in het CDA uiteindelijk hun meerdere erkennen. In 2002 nam het CDA genoeg LPF-standpunten in om voor LPF-sympathisanten een redelijk alternatief te zijn, in 2003 kon de VVD zich niet van het CDA onderscheiden doordat het CDA hun kabinetsbeleid tot inzet van de verkiezingen maakte.

Literatuur

Budge, I., en Farlie, D.J., 1983, Explaining and predicting elections: Issues effects and party strategies in twenty-three democracies, London: George, Allen and Urwin.
Kleinnijenhuis, J., Oegema, D., de Ridder, J.A., en Bos, H.A., 1995, De democratie op drift: Een evaluatie van de verkiezingscampagne van 1994, Amsterdam: vu Uitgeverij.
Kleinnijenhuis, J., Oegema, D., De Ridder, J.A., en Ruigrok, P.C., 1998, Paarse polarisatie: De slag om de kiezer in de media, Alphen aan den Rijn: Samson.
Kleinnijenhuis, J., Oegema, D., de Ridder, J.A., van Hoof,

A.M.J., en Vliegthart, R., 2003, De puinhopen in het nieuws. Alphen aan de Rijn: Kluwer.
Petrocik, J.R., 1996, 'Issue ownership in Presidential Elections, with a 1980 case study.' American Journal of Political Science, 40, 825-850.
Shah, D.V., Watts, M., Domke, D., en Fan, D.P., 2002, 'News framing and cueing of issue regimes: Explaining Clinton's public approval in spite of scandal.' Public Opinion Quarterly, 66 (3) 339-370.